

MATN YARATISHDA LISONIY VA INTEGRATIV TUSHUNCHALARDAN FOYDALANISH ASOSLARI

p.f.f.d.(PhD) Sanoyeva MuhtabarNabiyevna

*Navoiy innovatsiyalar universiteti Filologiya va tillarni
o'qitish kafedrası dotsent v.b.*

Annotatsiya: *tezisda o'quvchilarni matn yaratishga o'rgatishning zaruriy metodik tamoyillari haqida so'z boradi. Til hodisalarini qiyoslash, farqlash, tanlash, guruhlash, analiz va sintez qilish jarayoni va fanlararo aloqadorlik asosida yosh avlodni matn yaratishga tayyorlash masalalari keng yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *og'zaki matn, yozma matn, integratsiya, nutqiy qobiliyat,*

Annotation: *the thesis talks about the necessary methodical principles of teaching students to create a text. The process of comparing, distinguishing, selecting, grouping, analyzing and synthesizing language phenomena and preparing the young generation for text creation on the basis of interdisciplinarity are widely covered.*

Key words: *oral text, written text, integration, speaking ability...*

Аннотация: *в тезисе рассматриваются необходимые методические принципы обучения учащихся созданию текста. Широко освещаются вопросы подготовки подрастающего поколения к созданию текста на основе процесса сравнения, дифференциации, отбора, группировки, анализа и синтеза языковых явлений и междисциплинарной взаимосвязи.*

Ключевые слова: *устный текст, письменный текст, интеграция, разговорные навыки*

O'quvchilarni matn yaratishga o'rgatishda o'qituvchi ona tili darslarida matn yaratilgandan so'ng uni qayta-qayta tahrir qilish, har bir so'z, so'z birikmalari, har bir jumla ustida astoydil fikr yuritish, matndagi ortiqchaliklar va noo'rin tafsilotlarni, takroriy tasniflarni ixchamlashtirishni talab qilishi lozim. Bunday yondashuv o'quvchilarda matn yaratish va uni uslubiy tahrir qilish ko'nikmalarini hosil qiladi va mustahkamlaydi.

O'quvchilarni matn yaratishga o'rgatishda quyidagi metodik tavsiyalarni e'tiborga olmoq lozim:

- matn yaratishda o'quvchilarning yosh psixologiyasi, nutqiy qobiliyati hamda imkoniyatlarini hisobga olish;
- matn yaratish jarayonida ona tilini boshqa fanlar bilan o'zaro aloqadorlikda o'rganish tamoyiliga asoslanish;
- til hodisalarini qiyoslash, farqlash, tanlash, guruhlash, analiz va sintez qilish;
- og'zaki va yozma nutqni ilmiylik va tushunarlilik, uzviylik va uzluksizlik tamoyili asosida rivojlantirish;

- darslikka qo'shimcha sifatida nutq o'stirish mashqlari, muammoli o'quv topshiriqlari, psixolingvistik testlar, mavzu asosida nazorat savollari tuzish mashqlarini kiritish va ularni uzluksiz takomillashtirib borish.

Shu nuqtayi nazardan, 5–6-sinf o'quvchilariga quyidagi grammatik topshiriqlar asosida matn yaratish tavsiya etiladi:

1-topshiriq: “Tabriknoma yozish”. Tayanch so'zlar: *hurmatli, muhtaram, bebaho o'gitlar, mehr-oqibat, chin dildan, hayot yo'lingiz.*

2-topshiriq. Matnda aks etgan chehralar mazmuniga mos so'zlarni qo'yib, matnni to'ldiring. Ijodiy fikrlar bilan davom ettiring.

Bugun rosa 😊 bo'ldim. Bilasizmi, oyijonim kasalxonadan chiqdilar. Ularni judayam 😊. Toblari qochganda xafa bo'lib, yashirincha 😊. Hammasi yaxshilik bilan tugaganidan 😊. Endi yana hammasi 👍 bo'ladi. Xonadonimiz farishtasi uyga qaytdilar. 😊😊😊😊 jamuljamligi qanday yaxshi-a.

3-topshiriq. Gul so'zi ishtirokida matn tuzing.

Gullar suhbat (o'quvchi tuzgan matn namunasi)

Katta bog'ning ko'rki bo'lgan atirgul bir kuni qashqargul bilan suhbat quribdi. Atirgul o'zini malika hisoblab, qashqargulga maqtanibdi:

-Bu maskanda mendan chiroyli gulni topa olmaysan. Meni yana xushbo'y tarovatim ham bor. Bulbul menga qarab kuylaydi. Mening jamolimni qizlar oraziga qiyoslashadi...

Mazkur metodik tavsiyada o'quvchilar bir paytning o'zida o'qish, yozish, sharhlay olish va gapirish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, tanlangan matn ham o'quvchilarning dunyoqarashini tafakkurini o'stiradi. Tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgani uchun o'quvchi xotirasida saqlanib qoladi, so'z boyligining oshishiga olib keladi.

Ona tilini boshqa fanlar bilan o'zaro aloqadorlikda o'rganish tamoyiliga asoslangan holda matn yaratishda o'quvchilarning filologiya fanlari, ijtimoiy, aniq, tabiiy, iqtisodiy hamda amaliy o'quv fanlaridan olingan bilimlari namoyon bo'ladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun mo'ljallangan ona tili darsligining yangi nashri⁸da "Tabiat va biz", "O'zbekni mashhur qilgan "Allapinin", "Ulkan portlash", "Qutb yulduzi", "Telefonda gaplashish madaniyati", "Alp Er To'nga", "Ko'priklar", "Konstitutsiya nima?", "Baliqlarda aql bormi?", "Algoritm asoschisi", "Qadimiy shaharlar" kabi tarix, matematika, tibbiyot, geografiya kabi fanlarga oid matnlar kiritilgan. Bu milliy dasturning nutqiy faoliyat turlarini (tinglash, o'qish, so'zlash, yozish) yaxlit o'zlashtirish, muloqotning barcha sohalarida nutq malakalaridan to'g'ri foydalanishni bilishga asoslangan talablarning yuzaga chiqishi uchun ilk qadam desak, yanglishmaymiz.

2022-2023-o'quv yilida 6-, 7-sinflar uchun Milliy o'quv dasturi asosidagi yangi darsliklar asosida ona tilini o'qitish yo'lga qo'yildi. Dasturda "Men, sen, u va ular", "Tabiat ne'matlari", "Sog' tanda – sog'lom aql", "Kasbim – faxrim", "Yosh iqtisodchi", "Fan va texnologiyalar", "Til va dil", "Tarix xazinalari", "San'at va madaniyat", "Huquqimiz – haqimiz" kabi boblarda berilgan matnlarni o'rganish samaradorligini oshirish uchun matn asosida tuzilgan test savollari, muhokama mavzulari, loyiha ishlari keltirilgan. Bundan ko'zlangan maqsad nutqiy kompetentlikni rivojlantirish bo'lib, o'quvchilarni PISA, PIRLS kabi xalqaro baholash tizimlariga tayyorlaydi.

E'tiborli jihati shundaki, fanlararo integratsiya faqat ona tili darslarini boshqa fanlar bilan bog'lash emas, boshqa fanlarni ona tili bilan bog'lab o'rganish jarayonida ham kuzatiladi. Milliy o'quv dasturi asosida tuzilgan 6-sinf tabiiy fanlar darsligi⁹dagi mavzularda ko'proq "Muhokama qiling" topshirig'iga guvoh bo'lamiz. Masalan, "Hayvonot dunyosi" mavzusida "Ko'pchilik hayvonlar harakat organlariga ega. Hayvonlarning qanday harakat organlarini bilasiz? Hayvonlar qanday maqsadlarda harakatlanadi?" savollari muhokamaga qo'yilgan. O'quvchilar olingan bilimlar asosida hayotda yoki televizorda o'zlari ko'rgan hayvonlari, ularning harakatlanishida ishtirok etadigan organlar, bu organlarning o'ziga xos jihatlari va afzalliklari haqida so'zlaydilar. Bu og'zaki nutq mahsuli bo'lib, ona tili o'qitishdagi gapda so'z tartibiga

⁸ Mahmudov N. va b. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun ona tili darsligi. – Toshkent, 2020. – 198 b.

⁹ Tabiiy fanlar. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. Tuzuvchilar: Suyarov K.T., Sangirova B.Z., Umaraliyeva T.M. va b. Toshkent respublika ta'lim markazi, 2022. – 40-b.

amal qilish, rivoya matni, tasviriy matn tuzish ko'nikmalarining shakllanganligini isbotlaydi. Xuddi shu jihatlar aniq axborotlar tahliliga tayanib yozilsa, o'z-o'zidan kichik ilmiy matn yaratiladi.

Mazkur metodik tavsiya har bir o'quvchida nutqiy ko'nikmalarni tizimli rivojlantirishga sharoit yaratib beradi. Ayniqsa, tanlangan matnning global muammolarga daxldorligi, shuningdek, undagi ma'lumotlarning o'quvchi tafakkuriga ta'sir etishi, hayvonlarni asrash, jonivorlarga yaxshi munosabatda bo'lishiga o'rgatishga bo'lgan mas'uliyat ham oshib boradi.

Fanlararo integratsiya natijasida yaratilgan matnlarda o'quvchilarning barcha fanlardan olgan nazariy bilimlari, ilmiy va ijodiy mushohadalari aks etadi. Masalan: **Topshiriq. Huquqiy atamalardan foydalangan holda “Konstitutsiya – qonunlar asosi” mavzusida matn yarating.**

Konstitutsiya – qonunlar asosi

Faxr va g'urur bilan aytish mumkinki, yurtimizda olib borilayotgan barcha islohotlar bevosita qonun ustivorligi tamoyiliga asoslangan. Jamiyatda tenglik va adolatga yo'l ochildi. Qonun xalq hokimiyatini amalga oshirish, jamiyatni boshqarish, davlat va fuqarolar o'rtasida ijtimoiy munosabatlarini tartibga solish vositasidir. Demak, huquqiy davlatning quroli ham, himoyasi ham, qalqoni ham, ko'zi ham qonundir...

Ko'rinadiki, fanlararo integratsiyaning samarali tashkil etilishi o'quvchilarning ta'lim jarayonida turli fanlardan olgan bilimlarini yozma nutqda erkin qo'llashga asos bo'ladi. Bugungi kunda STEAM deb nomlanuvchi ushbu yondashuv yangicha o'qitish metodikasi bo'lib, an'anaviy o'qitish metodikasidan farqli metodika hisoblanadi. Bu fanlardan egallangan bilimlar o'quvchilarning kelajakda yuqori malakali mutaxassislar bo'lib yetishishlariga yordam beradi. Natijada o'quvchilar bilimlarni egallashga va shu zahotiyoyq ularni amalda qo'llashga harakat qilishadi.

Maktabda bilim berishning asosiy didaktik vositasi darslik sanaladi. Shuning uchun darsliklarda berilayotgan nazariy ma'lumotlar o'quvchi yoshi va psixologiyasiga mos, milliy tafakkur va mafkurani shakllantiruvchi, mashq va topshiriqlar esa zamonaviy hamda o'quvchini o'ziga jalb eta oladigan ma'lumotlarga boy bo'lishi lozim. Xalq og'zaki ijodining beqiyos namunalari bo'lgan afsonalar,

rivoyatlar, hikmatli soʻzlar, masallar, maqollar va matallar oʻquvchilarning ijodiy matn yaratishlari uchun doimiy maʼnaviy manba vazifasini oʻtagan. Bir mavzu doirasidagi maqollar va hikmatli soʻzlardan foydalanib, oʻquvchiga matn yaratish topshirigʻi berilsa, oʻquvchilar bu vazifani tez va oson bajaradilar:

Soʻz sehridan soʻzlaganda...

Dono xalqimizda „Soʻzdan soʻzning farqi bor, oʻttiz ikki narxi bor” degan purmaʼno maqol bor. Darhaqiqat, „Anjom – uy ziynati, soʻz – inson ziynati” deganlaridek, har doim insonning kimligini, dunyoqarashini, qaysi kasb vakili ekanligini uning soʻzlagan soʻzidan bilsak boʻladi. Albatta, „Ariqni suv bezar, Odamni – soʻz”...

Dars mashgʻulotlarini qiziqarli tashkil qilish matn yaratishda egallangan grammatik BKMLarni kerakli oʻrinda tezkorlik bilan qoʻllash imkoniyatini yaratadi. Oʻquvchilarga ***bir harf bilan boshlanuvchi soʻzlardan foydalanib matn yaratish*** topshirigʻini berish ana shunday jarayonni yuzaga keltiradi. Masalan:

Ilmli inson – insoniyatga imkon.

Inson izlanuvchan. Ilmni izlab, imkon izlaydi. Ilm- ibodat. Ilmli inson ibrat, ilmsiz inson isnod. Ibratli inson ilm ila iftixorlanadi. Ilmli insonda ijodkorlik ifodalanadi. Ilgari ilmlilar imkonsiz, imtiyozsiz ishlaganlar. Ilm - inson iqboli. Intiluvchanlik - insonning inon-ixtiyori. Inchunun, ilm izlang

Ushbu metodik tavsiyada tanlangan topshiriq matn orqali oʻquvchini ravon gapirish, ifodali oʻqish, savodli yozish koʻnikmalarini tizimli rivojlantirish bilan birga ularni orfoepik va orfografik bilimlarini mustahkamlashga oʻrgatish imkoniyatini oshiradi.

Oʻquvchilarni xalqaro PIRLS va PISA tadqiqotlariga tayyorlash maqsadida diagramma, jadval, maʼlumotlar bazasiga tayanib matn yaratish topshiriqlari bugungi kunda ommalashdi. Bunda oʻquvchilar maʼlumotni puxta oʻzlashtirishlari, kerakli oʻrinda ularning oʻxshashlik va farqlarini topishlari, oʻz tajribalari yoki qarashlari haqida fikrlarni jamlab matn yaratishlari lozim.

Umuman olganda, oʻquvchilarni matn yaratishga oʻrgatishda oʻqituvchi ona tili darslarida oʻquvchidan matn yaratilgandan soʻng uni qayta-qayta tahrir qilish, har bir soʻz, soʻz birikmalari, har bir jumla ustida astoydil fikr yuritish, matndagi

ortiqchaliklar va noo‘rin tafsilotlarni, takroriy tasniflarni ixchamlashtirishni talab qilishi lozim. Bunday yondashuv o‘quvchilarda matn yaratish va uni uslubiy tahrir qilish ko‘nikmalarini hosil qiladi va mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Yo‘ldosheva D.N. Ona tili ta’limi maqsadining tadrijiy taraqqiyoti– Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2013. – 168 b.
- 2.Ziyodova T. Matn yaratish texnologiyasi. - T.: Fan, 2007. -155 b.
- 3.Ziyodova T. O‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish. – Toshkent: RTM, 2000. – 163 b.
- 4.Ziyomammedov B., Tojiyev M. Pedagogik texnologiya-zamonaviy o‘zbek modeli. Metodik qo‘llanma. – Toshkent: Lider Press, 2009. – 42-43-b.
- 5.G‘ulomov A., Ne‘matov H. Ona tili ta’limi mazmuni. Ona tili o‘qituvchilari uchun qo‘llanma. – T.: O‘qituvchi, 1995. – 128 b.
- 6.G‘ulomov A., Qobilova B. Nutq o‘stirish mashg‘ulotlari. O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 160 b.

